

PAPER DETAILS

TITLE: Arap Dilinde Hazif Üslûbu ve Yûsuf Sûresindeki Örnekleri

AUTHORS: Seyhan Özsoy

PAGES: 548-567

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3984594>



Arap Dilinde Hazif Üslûbu ve Yûsuf Sûresindeki Örnekleri

Ḥadhf Style in Arabic Language and Examples in Surah Yûsuf

Seyhan ÖZSOY¹

Geliş Tarihi (Received): 05.06.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 18.11.2024

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2024

Öz: Bir sözün belâgat açısından güzelliği, kullanıldığı bağlama, duruma ve ortama uygunluğu ile artar. Dilin incelikleri, muhatabın durumu, iletilen mesajın konusu ve çevresel faktörler dikkate alınarak oluşturulan ifadeler edebî olur. Çeşitli hikmetlere binaen ifadede bazı lafızlar zikredilmez veya kısaltılır, bununla lafız yeni anlamlar kazanarak daha edebî hale gelir. Bu hususlar belâgatte meânî ilminin kapsamında ele alınır. Bu sanat, îcâzın bir türü olup Kur'an-ı Kerim'de özellikle kıssa üslubunda sıkça kullanılmıştır. Bu çalışmada hazif sanatının Yûsuf sûresindeki kullanımı ve âyetlere kazandırdığı çeşitli anlamlar incelenmeye çalışılmıştır. Hazif sanatıyla ilgili yapılan okumalarda bu sanatın kıssalarda çok kullanıldığı, belâgat kitaplarında hazif konusu işlenirken Yûsuf kıssasının anlatıldığı Yûsuf sûresine çok atıf yapıldığı görülmüştür. Ayrıca bazı oryantalistler, Arap dilinin belâgatiyle ilgilenmedikleri için, Kur'an'ın anlaşılmasının zor olduğunu, Kur'an'da eksiklik ve kopukluk olduğunu iddia etmişlerdir. Kur'an'ın en edebî ve akıcı sûrelerinden olan Yûsuf sûresindeki bazı bölümleri bile tenkit etmişlerdir. Bu sebeplerden dolayı çalışmada, Yûsuf sûresindeki hazif sanatları araştırılmıştır. Hazif sanatı, belâgat ve tefsir eserlerinde geniş yer ayrılan Kur'an'ın îcâzı, dolaylı olarak da i'câzı hakkındadır. Çalışmada hazif sanatı hakkında kısa bazı bilgiler verilmiş, Yûsuf sûresinde tespit edilen harf, kelime ve cümle hazifleri tasnif edilerek başlıklar oluşturulmuş, Yûsuf sûresinde ne tür haziflerin olduğu, nasıl kullanıldığı, sûreye hangi anlamlar kattığı, bu sanatın lafız ve mana üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Tefsir, Meânî, Îcâz, Hazif Sanatı, Yûsuf Sûresi.

&

Abstract: The beauty of a word in terms of eloquence increases with its suitability to the context, situation and environment in which it is used. Expressions formed by taking into account the subtleties of language, the situation of the addressee, the subject of the message conveyed and environmental factors are literary. For various reasons, some words are omitted or abbreviated in the expression, and the word gains new meanings and becomes more literary. These issues are dealt with within the scope of the science of ma'ânî in rhetoric. This art is a type of i'jâz and is frequently used in the Qur'ân, especially in the style of parables. In this study, the use of the art of ḥadhf in the surah of Yûsuf and the various meanings it gives to the verses are analyzed. In the readings on the art of ḥadhf, it has been seen that this art is used a lot in the parables, and while the subject of ḥadhf is discussed in the books of rhetoric, it has been seen that there is a lot of reference to the Surah of Yûsuf, in which the parable of Yûsuf is told. In addition, some orientalists claimed that the Qur'ân was difficult to understand and that there were deficiencies and disconnects in the Qur'ân because they were not interested in the rhetoric of the Arabic language. They even criticized some passages in Surah Yûsuf, one of the most literary and fluent surahs of the Qur'ân. For these reasons, this study aims to investigate the arts of ḥadhf in Surah Yusuf. The art of ḥadhf is indirectly about the i'jâz of the Qur'ân, which has a large place in the works of eloquence and tafsîr. In this study, some brief information about the art of ḥadhf is given, the letter, word and sentence ḥadhfs identified in the surah of Yûsuf are classified and headings are created, what kind of ḥadhfs are in the surah of Yûsuf, how they are used, what meanings they add to the surah, and the effects of this art on the wording and meaning are examined.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Tafsîr, Eloquence, I'jâz, Ḥadhf, Surah Yûsuf.

Atıf/Cite as: Özsoy, Seyhan. "Arap Dilinde Hazif Üslûbu ve Yûsuf Sûresindeki Örnekleri". *Dergiabant* 12/2 (Kasım 2024), 548-567. doi: 10.33931/dergiabant.1496453

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Seyhan Özsoy, Düzce Üniversitesi, seyhanozsoy@duzce.edu.tr.

1. Giriş

Yûsuf sûresinde insanlara gönderilen Kur'an dilinin Arapça olduğu vurgulanmış ve bu sûrede Yûsuf kıssası en güzel bir biçimde anlatılmıştır. Bu üslupta belâgatteki edebî sanatlar kullanılmıştır. Belâgat ilmi ise beyan, bedî' ve me'ânî başlıkları altında incelenmiştir. Çalışmamızın konusu olan hazif sanatı, me'ânî başlığı altında yer almaktadır. Kur'an'ın anlaşılması için Arap dilinin sanatları hakkında İslami literatürde ilk dönemden itibaren çok sayıda çalışmalar yapılmıştır. Çünkü İslam dünyasında, Arapçaya sosyal, mesleki ve ticari maksatlardan ziyade Kur'an dili olduğu için önem verilmiştir. Bundan dolayı Arap dili ve belâgati çalışmaları, daha uzun süreli, daha derinlemesine ve bilimsel olarak yapılmıştır.

Batı için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Onların bir kısmı Arapçayı sosyal ve ticari maksatlarla öğrenirken bir kısmı oryantalist çalışmalar için öğrenmiştir. Son dönemde Batı'da sömürü düzeninin devamlılığını sağlamak için bazı çalışmalar yapılmış, günümüzde ise Avrupa'ya göç edenlerin içinde ana dili Arapça olanların çevresine entegre edilebilmesi için Arap dili ile ilgili yüzeysel bazı çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışmalarda fasih Arapça yerine yerel konuşulan Arapçanın lehçeleri daha yaygındır. Dolayısıyla İslam dünyası Arapça'nın gramer ve belâgat alanında yoğunlaşırken Batı ise bu alanda geri planda kalmıştır. Çok önemli bilimsel çalışmaların ürünü olan Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde "hazif" maddesinde me'ânî ilmindeki hazif sanatı konusunda yeterince bilgi verilmemiş, edebiyatta kullanılan sanat olan nokta veya harf kullanılmadan yapılan sanatlara yer verilmiştir.²

Web of Science'de Arap literatüründe yapılan makaleler tarandığında Batılıların Arap dilinin nahiv ve edebî alanında yeterli çalışma yapmadığı görülmektedir. Yine Encyclopaedia of Islam adlı ansiklopedinin "Arabiyya" adlı maddesinde Arap dili ve edebiyatı alanında ayrıntılı bilgiler verildiği halde İslami literatürde Belâgat ilminin konularından olan Beyan, Me'ânî ve Bedî' alanlarına yeterince değinilmemiştir.³ Bu sonuçlar, yukarıdaki tezi desteklemektedir.

Belâgat kelimesi İngilizcede "eloquence" kelimesiyle ifade edilse de Arap dilinin belâgatini tam anlamıyla karşıladığını söylemek mümkün görülmemektedir. Bu kelimeye yakın anlamlı olan "rhetoric" ve "semantic" kelimelerinin de Arap belâgatinin konularını ifade ettiği söylenemez. Bu konular başlı başına bir çalışmanın konusu olmakla beraber bu bilgilerin bir sonucu olarak Batılı araştırmacıların Arap dilini özellikle de belâgatini yeterince bilmedikleri veya ilgilenmedikleri görülmektedir. Bundan hareketle icâz ve hazif gibi sanatların yeterince anlaşılmaması da bunun doğal bir sonucudur.

Bazı oryantalistler, Kur'an'daki hazif sanatını anlamamış ve Kur'an'da eksiklik olduğunu zannedip tenkit etmişlerdir. Örneğin Arap dili araştırmacısı Fransız Oryantalist Blachère (1900-1973), Kuran'da eksiklik olduğu iddiasında bulunmuştur. ⁴ Amerikan Müsteşrik Wansbrough (1928-2002) Yûsuf sûresinin Kur'an'ın en edebî sürelerinden biri olduğunu itiraf ettikten sonra bazı bölümlerin kapalı olduğunu, atlandığını, tefsir olmadan anlaşılamayacağını iddia etmektedir. ⁵

Tefsir usulü, sebeb-i nuzûl, muhatab, en önemlisi de belâgatin me'ânî ilmi ve özellikle de hazif gibi sanatlar dikkate alınmadığında bu sonuç normaldir. Oryantalist Blachère'in Kur'an'ı başka kitaplarla kıyaslaması, Kur'an'a İncil'i referans göstermesi, ondan alıntı yapıldığını iddia etmesi onun bakış açısını göstermektedir. İncil, orijinal olarak yazıya geçirilmemiştir. Bunu Hristiyanlar da kabul etmektedir. Kur'an'ın en büyük iddialarından biri ise lafız ve manasının mucize olduğudur. Kur'an, Arap dili konusunda en yetkili, en iddialı, makam ve mevki sahibi ediplere benzerini getirmeleri konusunda meydan okumasına rağmen karşılık verilememesi, Kur'an'da kusur bulamadıklarını göstermektedir. Çünkü Arap dilini en iyi bilenler ve Kur'an'ın ilk muhatapları, cahiliye Arapları idi. Onlar, Kur'an'da bir kusur bulamazken Arapça'yı sonradan öğrenip belâgat ilmini bilmeyenlerin Kur'an'ı tenkit etmesi iddialı bir tutum olarak görülmektedir.

² İsmail Durmuş, "Hazif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM, 1998).

³ Komisyon, "Encyclopaedia of Islam", *Arabiyye* (Hollanda: BRILL, 1979), 561-603.

⁴ Regis Blachere, *Introduction au Coran* (Paris, 1959), 27, 28; Blachere Regis, *Le Coran* (Paris: 1969, ts.), 20.

⁵ John Wansbrough, *Quranic Studies* (Londra: Prometheus Books, 1977), 1, 36.

Blachère, Régis, *Le Coran*, adlı çevirisinde Yûsuf sûresinin 45. âyetinde yer alan *فارسلون* kelimesinden sonraki hazif sanatını görmeyip ifadenin metni zorlaştırdığı yanlışına düşmüştür.⁶ Halbuki belâgat eserlerinde bu konuya geniş yer ayrılmış, buradaki hazif sanatlarının ifadeyi daha edebî hale getirdiği, dinleyicileri usandıracak kısımların rahat anlaşılabilmesi için zikredilmediği geniş bir biçimde izah edilmektedir. Oryantalistler tarafından yazılan Kur'an çevirilerinde buna benzer tenkitler yer almaktadır. Bu husus çalışmamız açısından önemlidir. Bu konu geniş kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiği için bu çalışmada onların yanlışlarından bahsedilmeden sadece Yûsuf sûresindeki hazif sanatı ele alınmıştır.

Hazif sözlükte “kesmek” ve “kısaltmak” anlamlarına gelmektedir. *Lisânü'l-Arab*'a göre hazif, “bir şeyin bir tarafını kesmek ve atmak, saç kesmek” anlamına gelir.⁷ Birçok lügatte ise bu kelimeye “kesmek/kökünden kesmek ve düşürmek” gibi anlamlar verilmiştir.⁸ Cahiliye şiirlerinde de hazif sanatı sık sık kullanılmıştır.⁹

İstilahî olarak ise hazif, “kelamın bir kısmını veya tamamını bir delilden dolayı ıskat etmek” demektir.¹⁰ Tahanevi, el-Keşşâf adlı eserinde hazif kelimesini “iskat” yani düşürmek, eksiltmek olarak,¹¹ Kefevî ise hazfi, “dilde ıskat ve hafifletmek” olarak ifade etmektedir.¹² Bundan hareketle bazı dilciler kelime ve harf, hareke ve noktanın düşürülmesini de hazif olarak değerlendirmiş, haziflerin sebepleriyle ilgili çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır.¹³ Örneğin İbn Cinnî hareketin hafiflik için hazfedilebileceğini belirtmektedir.¹⁴ Çalışmamızda bu görüşlere de yer verilecektir.

Sarf ilminde kelimeler farklı vezinlere ve sigalara aktarılırken elif, vav, ya harfleri bazı durumlarda hazfedilmektedir. Bu hazifler zorunlu yapılması gereken hazifler olduğu için hazifsiz gelmesi kurallara aykırıdır. Örneğin *قال* fiili emr-i hazır müfred sigası *قُلْ* şeklinde elif olan aynel fiili hazfedilerek getirilir. Bu haziflere araştırmada yer verilmemiştir.

Nahiv ilminde hazif, takdirle ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda nahivcilerin derin tahlillerde bulunduğu görülmektedir. Bir ibare tahlil edilirken bir açıdan bakıldığında hazif varken diğer açıdan bakıldığında hazfin olmadığı görülmektedir. Sibeveyhi, hazfin kelimada arizi bir şey olduğunu aslolanın zikredilmesi olduğu belirtmiştir.¹⁵ Dilcilerden Zerkeşi, hazfin nahiv ilmiyle ilgili bir yorum olduğunu, dilcilerin bu yolla dildeki ihtilafları izah ettiklerini söyler. Bu konuda iki şeye dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder. Bunlardan biri kurallara uygun olma, diğeri ise metnin bağlamına uygun olmasıdır. Takdir yapılarak birçok yorum ve birçok irablandırma şekilleri ortaya çıkabilir.¹⁶

Hazif genel olarak icaz kapsamından değerlendirilse de bazı dilciler hazfin icazdan farklı olduğunu, hazif olan yerde takdir yapılabilirken icazda takdir yapılamayacağını ifade etmişlerdir.¹⁷ Birçok dilci eserinde hazif sanatına büyük önem vermiştir.¹⁸

⁶ Régis, *Le Coran*, 204.

⁷ Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mağzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), c. 3/201, 202.

⁸ İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993).

⁹ Ebû Vehb (Ebû'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr İmruü'l-Kays, *Divânu İmruü'l-Kays* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2003), 96.

¹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* (Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 2006), 15.

¹¹ Muhammed Ali Tahânevî, *Keşşafü Istilahatü'l-Fünuni ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahruc (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996), 631.

¹² Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *Mu'cemün fi'l-Mustalahât ve'l-Fürûku'l-Luğaviyye*, thk. Adnan Derviş - Muhammed Mısıri (Beyrut: er-Risâle, 1998), 384.

¹³ Bedrüddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru ihya'i'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1957), 93.

¹⁴ İbn Cinnî Ebu'l-Feth Osman, *Kitâbu'l-Hasâis* (Hey'etü'l-mısıryeti el-âmmeti li'l-kütüb, ts.), 2/75.

¹⁵ Amr b. Osman Sibeveyhi, *el-Kitâb* (Kahire: Abdusselam Muhammed, 1988), 1/24, 25.

¹⁶ ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 102, 103.

¹⁷ ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 685.

¹⁸ Abdullah b. Yusuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kütübü'l-Eârîb*, thk. Abdullatif Muhammed el-atib (Kuveyt: et-Turasü'l-'Arabî, 2000), 724.

Dilcilerden İbn Cinnî (ö. 392/1002), Arap dilinde, cümle, müfred (cümle olmayanı), harf ve harekenin karine ile hazfedildiğini söyler.¹⁹ Dilcilerden Câhîz, (ö. 255/869) hazfi “az sözle çok mana ifade etmek” olarak tanımlarken²⁰ Rummânî (ö. 384/994) ise “manayı bozmadan sözü kısaltmak”²¹ olarak tarif etmektedir.

İbn Esîr ve Ebû Hilâl el-Askerî gibi dilciler, hazfi farklı kategorilere ayırarak açıklamışlardır. Nahiv bakımından Kur’an’da mübteda, haber, fiil, fail, meful, muzâf, muzâfun ileyh, iki muzâf ismin hazfi, ism-i mevsullerin hazfi, mevsûfun hazfi, mübdel minh’in hazfi, cümle ve cümlelerin hazfi, kasec cümlesi, istifham hemzesi, câr, mecrûrun hazifleri gibi hazifler zikredilmiştir.²²

Belâgat ilminde hazif konusuna önemli bir yer ayrılmıştır. Hazif, îcâz’ın bir türü olup, muhatabın anlayabileceği kısımların atlanmasıyla gerçekleşen edebî bir sanattır. Arap dilinde bir konunun az sözle ifade edilmesine “îcâz” denir. Az sözle çok şey ifade etmek konuşanın yeteneğini yansıtır. Kısa ve öz ifadeler, muhatabın zihninde kalıcı ve anlaşılır bir izlenim bırakır. Bu sanat, anlamı netleştirir ve ifadeyi daha akıcı hale getirirken sıkıcı tekrarları da ortadan kaldırır.

Hazif sanatı meânîdeki îcâz sanatının bir türü olup ifadeyi gereksiz tekrarlardan arındırır, Yûsuf sûresinde hazif sanatı, birçok sebepten dolayı kullanılmış, bazen anlamı daraltırken bazen de genişletmiştir. Bu sebepler arasında kısaltma, ezberleme, zihne yaklaştırma, bekletmeme, gizlilik, utanma, usanma gibi nedenler bulunmaktadır. Atıf, şikâyet, özür, taziye, kızma, söz verme, tehdit, savaş, resmiyet, teşekkür gibi durumlarda da hazif sanatı kullanılmıştır. Abdulkâhîr Cürçânî’ye (ö. 471/1078-79) göre hazif, dakik bir üslup, ilginç bir durumdur. Hatta bu sanat, sihre benzer. Çünkü bazen, bir kelimeyi söylememek, söylemekten daha etkili olabilir. Hazfetmek bazen ifade etmekten daha etkili, açıklamaktan daha anlaşılır olabilir.²³

Hazfin bir çeşidi de iktitâ’dır. İktitâ, çeşitli şekillerde tarif edilmektedir. Bir tarife göre bir kelimenin sonunda yer alan bir, iki harfi hazfetmektir. Bu bazı eserlerde “kabz, iha” tabirleriyle ifade edilir. İktitâ, bazı eserlerde kelimenin sonu kaydını zikretmeksizin “kelimeden harf eksiltmek” olarak tarif edilmektedir.²⁴ Bundan hareketle kelimenin herhangi bir yerinden harf çıkarılması da hazif kabul edilir. Yûsuf sûresinde هَيْتَ لَكَ kelimesi buna örnek olarak verilebilir. İleride buna yer verilecektir.

Dil, belagat ve tefsir eserlerinde hazif olarak belirtilen bazı örnekler me’ânî ilmindeki tarifi dışına çıkmaktadır. Bundan hareketle çalışmada ele alınacak olan hazif sadece me’ânî ilminin kapsamındaki hazifle sınırlı kalmayıp dil, belâgat ve tefsir eserlerinde hazif olarak bahsedilen örneklere de yer verilmiştir. Arap edebiyatında bazı harflerin kullanılmaması veya noktasız harflerin kullanılması hazif sanatı olarak değerlendirilmiş, bu konuda birçok eser ortaya konulmuştur. Bu sadece lafızla ilgili bir çalışma olduğu için bazıları tarafından makbul görülmemiştir.²⁵

Hazif konusunda ayrıntılı eserler bulunduğu halde Türkçe veya İngilizce Yûsuf sûresi’ndeki hazif konusunu inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak Arapça bazı çalışmalar mevcuttur. Türkçe Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arap Dili ve Belâgati öğretim üyesi olan H. İbrahim Kaçar’ın hazif alanında bazı çalışmaları bulunmaktadır. Hazif ile ilgili makalelerden bazıları, “Arap dilinde Hazif ile İ’lâl”,²⁶ Hazif Kavramının Kur’ân ve Arap Dili Açısından Tahlili”,²⁷ “Ahzâb Sûresi Örneğinde İcâz-

¹⁹ Ebu’l-Feth Osman, *Kitâbu’l-Hasâis*, 2/362.

²⁰ Abdusselam Muhammed Harun Câhîz, *Kitâbü’l-Hayevân*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 3/86.

²¹ Ebû’l-Hasen Ali b. İsâ Ebû’l-Hasen Rummânî, *en-Nüket fi İ’câzi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Halefullah, Muhammed Zağlûl Selâm, 1976, 70.

²² Ebu’l-Meâlî Celâleddin Kazvîni, *Telhîs*, thk. Abdurrahman el-Berkûkî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-Arabî, 1932), 216-220; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâ’ateyn el-Kitâbetü ve’s-Şi’r* (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2006), 162.

²³ Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed Cürçânî, *Delâilu’l-İ’câz fi ‘İlmi’l-Me’ânî*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir Ebû Fahr (Cidde: Dâru’l-Medenî, 1992), 163.

²⁴ İsmail Durmuş, “İktitâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İsam, 2000), 22/58, 59.

²⁵ Durmuş, “Hazif”.

²⁶ İbrahim Kocabıyık - Yeliz Açar, “Arap Dilinde Hazif ile İ’lâl”, *Turkish Research Journal of Academic Social Science* 3/2 (31 Aralık 2020), 27-35.

1 Hazif Olgusu"²⁸ isimli makalelerdir. Bu tür makalelerde²⁹ îcâz ve hazif olgusu hakkında teorik bilgiler verildiği için bu çalışmada teorik bilgilere değinilmemiştir.

Çalışmada Yûsuf sûresinde yapılan hazif sanatlarının analizi yapılmış ve olası bazı hikmetler belirlenmeye çalışılmıştır. Belâgat kitaplarında îcâz ve hazif sanatları konusunda Yûsuf sûresinden getirilen şahitlerin ve tahlillerin önemli bir yekûn oluşturması dikkat çekmektedir. Bunların bazıları, çeşitli yorumlara açıktır ve kişinin edebî zevkine göre farklı şekillerde değerlendirilebilir. Bu çalışmada tefsirlerdeki ayrıntılı açıklamalara girmeden dil ve belâgat alanındaki eserlerden faydalanarak Yûsuf sûresindeki hazifler ele alınmaya çalışılmıştır. Yûsuf sûresindeki harf, kelime ve cümle hazifleri incelenecektir. Haziflerin karineleri gerekli durumlarda belirtilecek, ne kastedildiği açıklanacak, bununla ilgili edebî inceliklere değinilecektir. Makale sûredeki bütün hazifleri belirlemeyi değil, genel olarak yapılan hazifleri sınıflandırarak bazı noktalara değinmeyi amaçlamaktadır.

Hiz. Peygamber'e (s.a.s.) insanların en kerimi kim diye sorulunca, Kerimin oğlu, kerimin oğlu, kerimin oğlu olan İbrahim'in (a.s.) oğlu, İshâk'ın (a.s.) oğlu, Ya'kûb'un (a.s.) oğlu olan Yûsuf³⁰ (a.s.) olduğu cevabını vermiştir.³¹ Bu hadiste Hiz. Peygamber, Hiz. Yûsuf'un soyunun da temiz olduğu, peygamberler ailesinde yetiştiği, güzel ahlak, ilim, iffet ve liderliği bünyesinde barındırdığı için seçkin bir peygamber olduğunu ifade etmiştir. Yûsuf kıssası ibret verici sahneleri nedeniyle günümüze kadar birçok hikâye, roman ve filmde konu edilmiştir. Örneğin 2008 yılında çekimi tamamlanan 45 bölümlük "Joseph Prophet" (Hiz. Yûsuf) dizisi Yûsuf suresinden ilham alınarak çekilmiştir.

Yûsuf sûresinde mütekellim Yüce Allah, ilk muhatap, Hiz. Peygamber ve Mekke'de yaşayan Araplardır. Sûrede kıssa üslubu ve çeşitli edebî sanatlar kullanılmıştır. Sık kullanılan sanatlardan biri de hazif sanatıdır. Günlük hayatta karşılaşılabilecek kıskançlık, yalan, çaresizlik, iffet, özlem, tebliğ, beraet, af, kavuşma temaları, ailevî ve toplumsal meseleler işlenmiştir.³² Hiz. Ya'kûb (a.s.), Hiz. Yûsuf (a.s.) ve kardeşleri arasında geçen olaylar, bazen ayrıntılı bazen de îcazlı bir üslupla işlenirken muhatapın dikkati canlı tutulmuştur. Kardeşlerin Yûsuf'a (a.s.), peygamber olan babaları Hiz. Ya'kûb'a yaptıkları taşkınlıklarına ve sonunda pişmanlıklarına yer verilmiştir. Kur'anda birçok yerde kınanan İsrailoğulları ilk döneminde de olumsuz karakter sergilemişlerdir. Bu sûre ile başta Hiz. Peygamber ve müminler, kendilerine yapılan haksızlıklara karşı teselli edilmiş, dolaylı olarak Hiz. Yakub'un (a.s.) nesli olan İsrailoğullarından gelecek taşkınlıklara karşı uyarılmıştır. Dürüst olanların sonunda kazanacakları ve kötülüğün karşılıksız kalmayacağı vurgulanmıştır.

Bu makaleden daha iyi faydalanmak için Yûsuf suresinin kısa da olsa bir tefsirden okunması ve temel Arapça bilgisine sahip olunması gerekmektedir. Çünkü makalede sadece hazifle ilgili bölümler ele alınmıştır, kıssanın tüm detayları için daha kapsamlı bir çalışma gereklidir.

2. Yusuf Sûresinde Harf Hazfine Örnekler

Yusuf suresi incelendiğinde birçok yerde hazif sanatının var olduğu görülür. Biz burada hazifleri harf, kelime ve cümle hazfi olarak işleyeceğiz.

Arap dilinde harf denilince harf-i cer, lâm-ı tarif ve benzeri edatlar akla gelir. Harf-i cerler, Arapça'da harf veya harf öbekleri olup cümlelerde önemli görevler üstlenmektedir. Fiillerin aldığı harf-i cerlere göre

²⁷ Abdullah Kuşçuoğlu, "Hazf Kavramının Kur'an ve Arap Dili Açısından Tahlili", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (01 Aralık 2019), 25-44.

²⁸ Nihat Yalçın - Uğur Gülbil, "Ahzâb Sûresi Örneğinde İcâz-ı Hazif Olgusu", *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (30 Haziran 2022), 255-292.

²⁹ Kuşçuoğlu, "Hazf Kavramının Kur'an ve Arap Dili Açısından Tahlili".

³⁰ Yûsuf, kelimesinin telaffuzunda farklılıklar bulunmaktadır. İbn Hişam'a göre "Yûsuf" kelimesi Arap dilinde dört şekilde kullanılmaktadır. En yaygın ve en fasih kullanımı يوسف şeklinde "sin" harfinin dammeli şekilde okunuşu olup, en zayıf kullanımının ise kesralı okunduğu يوسف şeklindedir. Halk arasında ise "sin" harfi fethalı يوسف şeklindedir. İbn Sikkât'in *Islâhu'l-manlık* adlı esere göre ise vav harfi cezimli olarak يوسف şeklinde de okunabilir.) İbn Hişam el-Lahmî, *Kitâbu'l-Medhal fi takvîmu'l-Lisân* (Beyrut, 2003), 146.

³¹ Ebû Abdillâh b. Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-. Buga (Dimaşk: Daru İbni Kesîr, Dâru'l-Yemâme, 1993), Enbiya 21 (no: 3210).

³² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 3/211-367.

anlamalarında büyük farklılıklar oluşmaktadır. Örneğin رغب fiili إلى harf-i ceriyle kullanıldığında “istemek” anlamına gelirken، عن harf-i ceriyle kullanıldığında “yüz çevirmek” anlamı kazanır.³³

Arapçada lâzım fiiller harf-i cersiz mef’ûl almazlar, müteaddî fiiller ise kendi anlamlarına göre bir veya daha fazla mef’ûl alırlar. Harf-i cer ile kullanılan (lazım) fiillerin harf-i cerleri bazen hafzedilir buna “îsâl” denilmektedir.³⁴ Yûsuf suresinde bir mef’ûl alan bir fiilin ikinci mef’ûlü alabilmesi için harf-i cer kullanılması gerektiği halde bu harf-i cer hafzedilmiştir. Örneğin أَفْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرُحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَجْهٌ آيِكُمْ طرَح fiili bir mef’ûl alan müteaddî fiillerden olduğundan dolayı³⁶

ikinci mef’ûl olan ارضا kelimesinin başına فِي harf-i ceri gelmesi gerekirken³⁷ bu harf-i cer hafzedilmiştir. Nekra olarak gelen kelime bazı dilciler tarafından bilinmezlik manası katarak “Onu (Yûsuf’u) hiç bilinmedik bir yere atın” gibi pekiştirme anlamında yorumlanmıştır.³⁸ Hafzedilen kısmın takdiri şöyle olabilir: ³⁹ او اطْرُحُوهُ فِي الْأَرْضِ

Başka bir örnek de⁴⁰ وَأَسْتَبِقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْفَتَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ أَسْتَبِقَ الْبَابَ وَاسْتَبَقَ fiili إلى harf-i ceriyle kullanılması gereken bir fiil olduğu halde إلى harf-i ceri hafzedilerek kullanılmıştır.⁴¹ استبق fiili el-Me’ânî adlı lügatte الباب استبقا şeklinde aslî kullanımı verildikten sonra Yûsuf suresindeki harf-i cerin hafzedildiği yukarıdaki kısım örnek olarak verilmiştir.⁴²

“Ey hapiste olan iki arkadaşım” anlamına gelen يَا صَاحِبَيَّ السِّجْنِ ifadesinde izâfet terkibi⁴³ iki defa art arda tekrar edilerek itnâb yapılmış ancak bu ifade فِي harf-i ceri ve muzâftaki mütekellim ya’sı hafzedilerek izâfet terkibi kullanılmış, böylece daha veciz bir üslup seçilmiştir. Bu lafızdan ilk bakışta “ey hapisteki arkadaşlar” manası anlaşılabilir da tefsir ve meallerde takdiri يَا صَاحِبَيَّ فِي السِّجْنِ şeklinde yapılarak “ey hapisteki arkadaşlarım” anlamı verilmiştir.⁴⁴ Burada “arkadaşlarım” şeklinde ifade edilmesinin sebebi olarak gösterilebilecek lafzî bir karîne bulunmamaktadır. Bu anlam bağlamdan çıkarılabilir. Hz. Yûsuf’un arkadaşlarıyla olan samimi diyaloglarından da bu anlaşılmaktadır.

2.1. Te’nis Harfinin Hazfi

Arapçada fiil cümlesinde fiil ile fâil arasında cinsiyet uyumu aranır. Fakat Yûsuf suresinde وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي cümlesinde قَالَ نِسْوَةٌ cümlesinde yer alan نِسْوَةٌ âyetinde⁴⁵ yer alan نِسْوَةٌ cümlesinde fâil müennes olduğu halde fiil müzekker sîgada kullanılmıştır. Aslında قَالَتْ şeklinde olması

³³ Komisyon (Kahire: Mu’cemu’l-Luğati’l-Arabiyye, 1976), “el-Mu’cemü’l-Vasit”, 1/356.

³⁴ Hasan Abbas, *en-Nahvü’l-Vâfi* (Dâru’l-Meârif, 1397), 2/162.

³⁵ Yûsuf 12/7.

³⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, md. ارض.

³⁷ Ebû’l-Fağl Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruvefyî’î İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993).

³⁸ Muhammed Ebû Mûsa, *Hasâisü’t-Terâkîb Dirâsetün Tahlîliyyetün limesâi’l-İlmi’l-Meânî* (Mektebetü Vehbe, ts.), 218.

³⁹ Muhammed Seyyid Tantavî, *et-Tefsîrü’l-Vasit li’l-Kur’ânî’l-Kerîm* (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1993), 236.

⁴⁰ Yûsuf 12/25.

⁴¹ Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer *Tefsîru’l-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407), 2/458.

⁴² Komisyon, “Almaany”, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-> (Erişim 18 Ekim 2024).

⁴³ Yûsuf 12/39,40.

⁴⁴ Komisyon, “Kur’an-ı Kerim | 239. Sayfa | Yûsuf Sûresi | Meal - Diyanet İşleri Başkanlığı” (Erişim 18 Ekim 2024); Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Daru Hicr, 2001), 13/163.

⁴⁵ Yûsuf 12/30.

gerekirken fiildeki müenneslik alameti olan *sakin* ت harfi çıkarılmıştır. *نسوة* kelimesi cemi killet vezninde olan kırık çoğullardandır.⁴⁶ Dildilerin bu konuda çeşitli tartışmaları vardır. Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) burada kırk erkek ve beş kadın olduğuna dair zayıf bir görüşe de yer vermiştir.⁴⁷ Tayy lehçesinin kullanımı böyledir.⁴⁸ Bir görüşe de göre fâil, cemi killet olduğu (az sayıya delalet ettiği) için fiil müzekker kullanılmıştır. Eğer cemi kesret olsaydı müennes sîgası kullanılması gerekirdi. Tefsirlerde bu konuda geniş açıklamalara yer verilirken, fâil, cemi müennes olduğunda müzekker fiil kullanılmasının dilbilgisi açısından mümkün olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Ancak bazı edebî inceliklere de atıfta bulunularak bu tercih, bazı sosyal ve kültürel dinamiklerle ilişkilendirilir. Genellikle güç ve kuvvet, erkeklere nispet edilir. Bahsi geçen kadınlar birlik olarak erkekler kadar güçlendikleri için fiil, müzekker sîgada kullanılmıştır.⁵⁰ Bu tür hazifler me'ânî ilminin kapsamında girişte bahsedildiği iktitâ' yani kelimedden harf düşürülerek yapılan haziflerdir.

2.2. Fiillerde Hazif

Bu sûrede fiillerde de hazifler bulunmaktadır. Me'ânî ilminde iktitâ' adını verdiğimiz kelimedden harflerin düşürülmesiyle hazif yapılmıştır. Yûsuf suresinde رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ وَقَالَتْ هَيْت لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ âyet-i kerîmesinde yer almaktadır.⁵¹ Buradaki هَيْت لَكَ lafzı, Abdullah b. Mesud kıraatına göredir. Rivâyete göre bu lehçe Havrân ehline ait olup oradan Mekke'ye aktarılmıştır. Medineliler ise buradaki ه harfini kesralı okurlar.⁵² Taberi bu kelimenin okunuşuna dair çeşitli rivayetleri senetleriyle birlikte nakletmiştir. Bazı kıraatlarda ise bu kelime هَيْت لَكَ , هَيْت لَكَ ve هَيْت لَكَ şekillerinde okunduğunu nakletmiştir. Züleyha'nın Hz. Yûsuf (a.s.) için hazır olduğunu söylemek için هَيْت لَكَ "senin için hazırlandım" cümlesini fiildeki bazı harfleri hafzederek ve damme fethaya dönüştürülerek daha etkili olan هَيْت لَكَ şeklinde ifade etmiştir.⁵³ Burada hazif yapılarak Züleyha'nın sabırsızlanmakta olduğu, maksadına ulaşmak için acele ettiği hissettirilmek istenmiştir.

Kur'an'da yer alan cümle, kelime ve harflerin seçilmesinde birçok hikmetler bulunmaktadır. Bazen kelimedeki noktalı bir harf yerine noktasız tercih edilmesiyle edebî nükteler oluşmuştur. Arap edebiyatında bazı müellifler hazif konusunu ele alırken harflerin ve noktalarının düşürülmesine de hazif denilmiş, bununla ilgili birçok eser ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Yûsuf sûresindeki hazifler değerlendirilirken noktalı harf yerine noktasız harfin seçilmesi de bazı dildiler tarafından hazif olarak ifade edilmiştir. Genel kabul görmeyen bu değerlendirme me'ânî ilminin kapsamında değildir. Girişte de bahsettiğimiz üzere noktalı harf yerine noktasız harf kullanmaya da hazif denilmektedir. Bu konu yoruma açık olmakla birlikte bazı dildiler tarafından hazif olarak değerlendirilmiştir. Şöyle ki تَحَسَّنْ ve تَحَسَّنْ fiillerinde bir harfin noktası farklıdır ve ikisinde de arama anlamı vardır. Ancak bu sûrede تَحَسَّنْ fiili kullanılarak cim harfinin noktası hafzedilerek "ha" harfli olan fiil tercih edilmiştir. Bunun yorumunda Ya'kub Peygamberin sevdiği evladına kavuşmayı çok arzuladığı, çocuklarına iyice aramalarını söylerken olumsuz anlam içeren "casusluk yaparak arayın" demek yerine olumlu anlam içeren فَتَحَسَّنُوا kelimesinin özellikle seçildiğini ifade emektedir.⁵⁴ Çünkü bu fiillerin masdarları olan

⁴⁶ Bedreddin İbn Ferhan, *Kitâbü'l-Udde fi i'râbi'l-Ümde* (Devha, ts.), 3/305.

⁴⁷ Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki Çavâmidî't-Tenzîl*, 2/263.

⁴⁸ Mahmud Fehmi Hicâzî, *İlmü'l-Luğati'l-Arabîyyeti* (Dâru'l-Garîb, ts.), 232.

⁴⁹ Ebû İbrahim İsmail b. Yahya Müzenî, *el-Muhtasar min İlmî's-Şâfi'î* (Riyad: Dâru Medâricü li'n-neşr, 2019), 2/245.

⁵⁰ Said Nursî, *Lemalar* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 154.

⁵¹ Yûsuf 12/23.

⁵² Ebû Zekerîya Yahya b. Ziyâd Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'an*, thk. Komisyon Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd (Dâru'l-Misriyye, ts.), 2/40.

⁵³ Ebû Abdullah Süfyan b. Sa'id Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1983), 139; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk İbnu's-Sikkî, *İslâhu'l-Mantık*, thk. Muhammed Mar'ab (Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 253; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/7.

⁵⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Dürusteveyh İbn Merzivân, *Tashîhu'l-Fesîh ve Şerhu*, thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire: Meclisü'l-a'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1998), 147.

casusluk yapmak “iyi ve kötü bütün haberleri araştırmak” demektir. Hasusluk yapmak ise sadece “iyi haberleri araştırmak” demektir.⁵⁵ Bu şekilde Hz. Ya’kûb, evlatlarına iyi haberler getirmelerini söylemektedir. Bu kelimenin bir benzeri olan جاس fiili, el-İsrâ sûresinde İsrailoğullarına gelen azap için onların aranması anlamında جَالَسَ جَالِالِ الدِّيار şeklinde zikredilmiştir. Birbirine çok benzeyen iki fiilden birinin seçiminde de edebî nükteler bulunmaktadır. تَحَسَّنَ ve تَجَسَّنَ fiillerinin ikisi de “haberleri araştırıp getirmek” anlamına gelmektedir.⁵⁶ Nitekim Ebu’l-Esved, hanımına hitap ederken söylediği beyitte تَحَسَّنَ ve تَجَسَّنَ fiillerini kullanmıştır.⁵⁷ Bu sûrede de yukarıda belirtildiği üzere “Yûsuf’u arayın” derken yakın anlamlı olan “cim” harfli فَتَجَسَّنُوا fiili yerine nokta hazfedilerek “ha” harfi kullanılarak فَتَحَسَّنُوا kelimesi tercih edilmiştir.

2.3. Nidâ Harfinin Hazfi

Yûsuf suresinde çeşitli sebeplerle nidâ harflerinin bazı yerlerde kullanılmadığı gözlemlenmektedir. Örneğin اِيَّهَا الصِّدِّيقُ Yûsuf’ın⁵⁸ başında Yûsuf’a (a.s.) nidâ edildiği halde bu edat hazfedilmiştir. Bunun takdiri اِيَّهَا الصِّدِّيقُ يا Yûsuf’u şeklinde yapılması mümkündür. Bu hazfin sebebi yakınlık duygusunun ifade edilmesi olabilir. Ayrıca âyette birkaç cümlelerin zaten hazfedildiği dikkate alınırsa bu harfin de hazfedilmesi insicam sağlamaktadır.

Mahcubiyetin olduğu bu ortamda âyetin devamında başka hazifler de bulunmaktadır. يُوْسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا lafzında⁵⁹ Melikin zor bir durumla karşı karşıya kaldığından dolayı meselenin duyulmasını istemediği anlaşılmaktadır.⁶⁰ Bu nedenle Yûsuf’a hitap ederken nidâ harfi hazfedilmiştir.⁶¹ Bu durum, Yûsuf’a iltifat etme, ona yakınlığını hissettirme veya sözü kısaltma amacı taşıyabilir.⁶²

Ayrıca bu âyette, iltifat sanatı kullanılarak Züleyha’ya dönülmüş⁶³ hem nidâ harfi hem de Züleyha’nın ismi hazfedilerek suçlu gizlenmiştir. İltifattaki karîne, fiildeki müennes emir sîgasıdır. Lafzın bu şekilde gelmesinin anlaşılmaya bir engel teşkil etmediği, üstelik gâyet güzel bir sanat olduğu görülmektedir. Yûsuf’un sadece ismi zikredilmiş, suçlu olan ve tövbe etmesi istenen Züleyha’nın ismi bile anılmadan konu kapatılarak suçun ve suçlunun ifşa olmaması amaçlanmıştır.⁶⁴ Nidânın hazfi ile suçun hanımında olduğu belli olduktan sonra Yûsuf’un kulağına söylercesine olayın duyulmamasını istediği şeklinde de yorumlanmıştır.⁶⁵

⁵⁵ Muhammed Ali Serrâc, *el-Lübâb fî Kavâidi’l-Luğati ve’l-Âdâb*, thk. Hayreddin Şemsi Paşa (Dimaşk: Daru’l-Fikr, 1983), 248.

⁵⁶ Herevî, Muhammed b. Ahmed Ebû Mansur Ezherî, *Tehzîbü’l-Luğa* (Beyrut: Dâru ihyâi’t-Türâs, 2001), 10/242.

⁵⁷ تَحَسَّنَ عَنِّي أُمُّ سَكْنٍ وَأَهْوَى الشَّ ... شَكَاءَ شِفَاءَ ظِلَّةِ الْمُتَجَسِّسِ وَلَيْسَتْ بِوَكْبَاءِ الصِّدَارِ إِذَا مَشَتْ ... تَوَكَّرَ مَشْيُ الْكُودِنِ الْمُتَحَسِّسِ) Ebu’l-Esved Düelî, *Dîvânü Ebû Esved ed-Düelî*, thk. Ebu Saîd el-Hasan es-Sükkerî (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl, 1998), 79.

⁵⁸ Yûsuf 12/46.

⁵⁹ Yûsuf 12/27.

⁶⁰ Ebû Tâlib Se’âlibî, *Mu’cemu Tashîfi Luğati’l-Îlâmi’l-Arabî* (Beyrut, 2006), 61.

⁶¹ Muhammed Ali Serrâc, *Kitâbü’l-Lüma fî Kavâidi’l-Luğati ve alâti’l-Edebi’n-Naho ve’s-Sarfi ve’l-Belâgati ve’l-Arûzi ve’l-Luğati ve’l-Mesel* (Dimaşk: Daru’l-Fikr, 1983), 106.

⁶² Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf ‘an Hakâiki Çavâmidî’t-Tenzîl*, 2/461.

⁶³ eş-Şihâb Hafâcî, *Şerhu Dürretü’l-Gavvâs* (Beyrut, ts.), c. 1/106.

⁶⁴ İbn Hişâm Abdullah b Yusuf Ahmed el-Ensârî, *Evdahu’l-Mesâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik* (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ts.), 4/7.

⁶⁵ Ebû Mûsa Muhammed, *Hasâisü’t-Terâkîb Dirâsetün tahlîliyyetün limesâil-i ilmi’l-meânî* (Mektebetü Vehbe, ts.), 158.

Nidâ harfinin hazfedilmesine şu âyetler de örnek olarak verilebilir: رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ ⁶⁶ قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا الْأَحَادِيثُ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيَّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ⁶⁷ يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ ⁶⁸ ثُمَّ آذَنَ مُؤَدِّنَ أَيَّتْهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ

Bu haziflerle metin sadeleşmiş, anlam daha net bir şekilde iletilmiştir.

2.4. Nefiy Harfinin Hazfi

Nefiy, olumsuzluk anlamına gelmektedir. Arapçada kasemin cevabında ل, ما, إن, لا harfleri gelir. Bir cümle olumlu olursa ل ve إن; harfleri tercih edilirken, olumsuz bir anlam ifade ediyorsa "لا ve ما" harfleri kullanılır. Kelamda anlam menfi (olumsuz) olduğunda cümlede menfilik harfi olan "لا ve ما" harflerinin hazfedilmesi caizdir. Bu tür hazif durumunda olumsuzluk metnin bağlamından anlaşılır. Buna şu örneği verebiliriz. âyet-i kerîmesinde⁶⁹ Hz. Ya'kûb'un "Yûsuf'u dilinden düşürmediği" ifadesi تَفْتَرُ fiilinin başındaki olumsuzluk anlamındaki لا harfi hazfedilerek kullanılmıştır.⁷⁰ Bu fiilde devamlılık manası vardır,⁷¹ takdiri تَفْتَرُ şeklinde.⁷²

Hazifsiz olarak düşünüldüğünde Hz. Ya'kûb'un (a.s.) artık Yûsuf'tan bahsetmediği, onu unuttuğu gibi bir anlam oluşacaktır. Halbuki bağlamdan anlaşılacağı üzere Hz. Ya'kûb'un (as) Yûsuf'a olan özlemi devam ettiği, sürekli ondan bahsetmesinden, çocuklarının bundan dolayı babalarına kendisini tükettiğini söylemelerinden anlaşılmaktadır. Eğer Yûsuf'tan bahsetmeseydi çocukları babalarına bunu söylemezlerdi.⁷³

3. Yusuf Sûresinde Kelimenin Hazfine Örnekler

Hazif bazen cümledeki bir kelimenin çıkarılmasıyla olur. Yûsuf suresindeki kelime hazifleri, mübtedâ veya haberin hazfi, fâil, mef'ul ve İzâfet hazifleri başlıkları altında incelenecektir.

3.1. Mübtedâ veya Haberin Hazfi

İsim cümlesinde iki ana öge olan mübtedâ ve haberden birinin hazfi, Arap dilinde sıkça karşılaşılan bir olgudur. Bu yapıda cümlelerin temel öğelerinden biri olan mübtedâ veya haber unsuru bulunmaz, ancak bu durumda, eksik kalan yapı, uygun bir takdir yapılarak tamamlanır.

Yûsuf suresinde قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ âyetinde Hz. Ya'kûb'un fazla konuşmak istemediği, sabırlı davrandığı anlaşılmaktadır.⁷⁴ Burada فَصَبْرٌ جَمِيلٌ sıfat terkihi tamamlanmamış bir yapıdadır. Bu durumda mevsûf olan صبر kelimesi, haber kabul edilip bir mübtedâ takdir edilerek⁷⁵ şöyle olabilir: فَأَمْرِي

⁶⁶ Yûsuf 12/101.

⁶⁷ Yûsuf 12/33.

⁶⁸ Yûsuf 12/70.

⁶⁹ Yûsuf 12/85.

⁷⁰ Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, 1999, 204.

⁷¹ Serrâc, *Kitâbü'l-Lüma fi Kavâid-i'l-Luğati ve alâti'l-Edebi'n-Nahv ve's-Sarfi ve'l-Belâgati ve'l-Arûzi ve'l-Luğati ve'l-Mesel*, 23.

⁷² Hafâcî, *Şerhu Dürretü'l-Gavvâs*, 1/154.

⁷³ Yahya b. Hamza b. Ali İbrahim Müeyyed billah, *et-Tırâz li Esrâru'l-Belâga ve Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Unsuriyye, ts.), c. 2/59.

⁷⁴ Yûsuf 12/18.

⁷⁵ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed Cürçânî, *Esrâru'l-Belâga*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 422.

Bu anlayışı benimseyen Kutrub, bunu *صَبْرٌ جَمِيلٌ* şeklinde takdir ederken Halil b. Ahmed ve diğerleri ise *صَبْرٌ فَشَّانٌ* olarak açıklarlar.⁷⁶

Başka bir görüşe göre ise bu sıfat tamlamasındaki صبر kelimesi mübtedâ kabul edilip uygun bir haber takdir edilerek tamamlanabilir. Mübtedâ genellikle marife olur. Ancak bazı durumlarda tahsis görmüş nekra olarak da gelebilir. Bu durumlardan biri, sıfatla nitelenmesidir. Yani mevsûf olan kelime, nekra mübtedâ olarak gelebilir. Bundan hareketle Zemahşerî, bu yapıyı "فَصَبْرٌ حَمِيلٌ أَجْمَلٌ" şeklinde takdir eder.⁷⁷

سِيبِیْهِیْ مُبْتَدَاً وَیَا هَابِرْدَنْ هَرْهَیْجِیْ بَرِیْنِیْ هَازْیْنِیْ مُمْکُونِیْ اَوْدُغُوْیْ گُورُوشُیْنْدِیْ اَوْلُیْ **الْأَمْرُ صَبْرٌ** فَصَبْرِيْ شَکْلِیْنْدِیْ بَرِیْ مُبْتَدَاً تَاکْدِیْرِیْ ⁷⁸ *Muğni'l-lebîb* سَاهِیْبِیْ Dİ BURADA HAZFEDİLEN MÜBTEDÂYI **فَصَبْرِيْ** شَکْلِیْنْدِیْ تَاکْدِیْرِیْ ⁷⁹ İBN AKİL İSE HABERİN, FİİLİN YERİNİ TUTABİLECEK BİR MASDAR OLMASI GEREKTİĞİNİ **فَصَبْرٌ جَمِیلٌ** İBARESİNDE DE BUNUN MEVCUT OLDUĞUNU BELİRTEREK BURADA MÜBTEDÂNIN HAZFEDİLDİĞİNİ, TAKDİRİNİN İSE **فَصَبْرِيْ** OLDUĞUNU SÖYLER. ⁸⁰ KUR'AN'DA BUNA BENZER BAŞKA BİR ÖRNEK EN-NÛR SÛRESİNDE BULUNAN **طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ** İBARESİDİR. ⁸¹

Yûsuf suresindeki benzer başka bir örnek de *يَتَأْوِيلُ الْأَخْلَامَ بِعَالَمِينَ* cümlesindeki⁸² *أَخْلَامَ* terkinde, mübtedâ, *هي* zamiri takdir edilebilir veya bu terkip mübtedâ kabul edilip buna uygun bir haber takdir edilebilir.

Cümlede bazen haberin hazf olabileceği konusunda görüş birliği vardır. Örneğin قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وَجَدَ فِي رَحْلِهِ (Örneğin جَزَائِهِ kelimesi mübtedâ, haberi ise mahzuf olarak kabul edilir. Bu durumda, takdir şöyle yapılabilir:⁸⁴ جَزَاؤُهُ عِنْدَنَا مِثْلُ جَزَائِهِ عِنْدَكُمْ

3.2. Failin Hazfi

بَعْثَ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيَسْجُنَنَّهُ حَتَّى حِينٍ

Bazı fiillerin fâilleri genellikle hazfedilir. Bunun örneği حَتَّى حِينٍ ayetinde⁸⁵ görülmektedir. Burada بَدَا fiilinin fâili olan الْأَمْرُ kelimesi hazfedilmiştir.⁸⁶ Bu hazifle, neticenin önemsenmediği, Yûsuf'un hapsedilmesinin anlamsız bir şekilde gerçekleştiğinin vurgulanması muhtemeldir. Çünkü burada “Yûsuf’un haklı olması”, bir anlam ifade etmemekte, ona zulmedilmekte, gerçek ortaya çıkmasına rağmen dikkate alınmamakta ve Yûsuf haksız yere hapse atılmaktadır.⁸⁷ Bu hazfin fâili, لَهُمْ بَدَا “gerçek ortaya çıktığı halde” şeklinde anlaşılabilir.⁸⁸ “Bu âyet “Yûsuf’un

⁷⁶ İbn Sehl İbrahim b. Sirrî - ez-Zeccâc Ebu İshâk, *Me'ani'l-Kur'ân ve İ'râbuhu* (Beyrut: Abdulcelil Abduhu Şelbî, 1988), 3/93.

⁷⁷ Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *Kitabü'l-Mufasssal fî San'ati'l-i'râb* (Beyrut: Ali b Mülhem, 1993), 46.

⁷⁸ Sibeveyhi, *el-Kitab*, 1/161.

⁷⁹ Muhammed b Sâlih Useymîn, *Muhtasari Muğni'l-Lebîb an Kitâbi'l-Eârib* (Mektebetü'r-Rüşd, 1467), 151.

⁸⁰ Abdullah b. Abdurrahman İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Dâru't-Türâs, 1980), 1/256.

⁸¹ en-Nûr 24/53.

⁸² Yûsuf 12/44.

⁸³ Yûsuf 12/75.

⁸⁴ Ali İbn Yaiş, Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî, ed. Emil Bedi Yakub 1-6 (Beyrut, 2001), 2/349.

⁸⁵ Yûsuf 12/35.

⁸⁶ Müeyyed billah, *et-Tirâz li Esrâru'l-Belâga ve Ulûmi Hakâiki'l-Î'câz*, 2/56.

⁸⁷ Muhammed, *Hasâisü't-Terâkib Dirâsetün tahlîliyyetün limesâil-i ilmi'l-meânî*, 79.

⁸⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Îsâ Ebû'l-Hasen Rummânî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Abdurrahman Nasır (Riyad, 1073).

hapsedilmesi ortaya çıktı” şeklinde anlaşılmaz mı?” sorusuna “لَيْسَ جُنَّةً” fiili fâil olamayacağından bu mümkün olmaz” cevabı verilir.⁸⁹

Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923)’ın bu konuda farklı bir görüşü vardır. O, بدا fiilinin fâile ihtiyaç duymadığını savunur. Ona göre burada anlam zaten açıktır. Araplar genellikle bu fiili fâilsiz kullanırlar: قد بدا لي ifadesinde fâilin belirtilmesine gerek duyulmaz.⁹⁰

Me’ânî ilminin kapsamına girmediği halde hazif olarak değerlendirilen örnekler de vardır. Örneğin fiil cümlesinin temel ögesi olan fâil açıkça zikredilirken, bazı durumlarda failin kendisi zikredilmeyip yerine sıfatı zikredilerek fail yerine geçer. Bu tür kullanım şiirde de yer almaktadır.⁹¹ Yûsuf sûresinde de Züleyha’nın Yûsuf’tan murad almak istediğinin anlatıldığı عَنْ نَفْسِهِ âyetinde⁹² fiilin fâili olan Züleyha’nın ismi zikredilmemiş, yanlış eylemi nedeniyle ifşa edilmemiş ve sadece te’nis sîgasıyla cinsiyeti belirtilmiştir.⁹³ Yûsuf’un ismi de olumsuz bir durumdan tenzih edilmesi amacıyla tasrih edilmemiş, sadece zamirle ona işaret edilmiştir.⁹⁴

Karşılıklı diyaloglarda bazen sözün kimin tarafından söylendiği açıkça belirtilirken bazen de doğrudan sözün kendisi yer alır ve fâile birlikte fiiller de çıkarılır. Örneğin أَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ ذَٰلِكَ لَيَعْلَمُ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ⁹⁵ ifadesi Züleyha’ya aitken âyetin devamındaki kısmının fiil ve fail hazfedilse bile bağlamdan⁹⁶ Yûsuf’a ait olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Bu hazifle daha veciz ve akıcı bir üslup kullanılmıştır.

3.3. Mef’ulun Hazfi

Bazı fiillerin mefulleri hazfedilse de mana kolayca anlaşılabılır. Örneğin مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمِيَّتُوهَا⁹⁷ fiilin bir mef’ûlü hazfedilmiştir. Şöyle ki سَمَى fiili te’îl babında olup iki mef’ûl alan fiillerdendir. “Bir şeyi bir şeyle isimlendirmek” anlamına gelmektedir.⁹⁸ أَسْمَاءٌ kelimesine sıfat olarak gelen سَمِيَّتُوهَا cümlesindeki سَمَى fiilinin birinci mef’ûlü olan ها zamiri zikredilmiş, ikinci mef’ûlü ise hazfedilmiştir. Bu mahzuf kısım إِلَهَةً kelimesiyle takdir edilebilir. Bu tür haziflerde dildiler arasında ihtilaf edilmiştir.⁹⁹

3.4. Zamirlerin Hazfi

Yûsuf suresinde yer alan haziflerin bir çeşidi de zamirlerle ilgilidir. Buna kelimelerin sonlarına eklenen mef’ûlun bih konumunda olan zamirler örnek olarak gösterilebilir. Yetmiş yedinci âyetteki وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ¹⁰⁰ ifadesinde ما harfi ismi mevsuldür. Sıla cümlesinde ismi mevsûle dönen bir zamir olması

⁸⁹ Ebû Muhammed ‘Abdulhak b. Çâlib b. ‘Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-ilmiyye, 1422), 3/242.

⁹⁰ Ebû İshâk İbn Sehl İbrahim b. Sîrrî Zeccâc, *Me’ani’l-Kur’ân ve İ’râbuhi* (Beyrut: Alemü’l-Kütüb, 1988), 3/13.

⁹¹ (قالت لتزب عندها جالسة... في قصرها: هذا الذي أراد من؟ قلت: فتى يشكو الغرام عاشق... قالت: لمن؟ قالت: لمن؟ قالت: لمن؟) Abdu’l-Mu’tâl Sa’îdî, *Buğyetü’l-îzâh li telhisi’l-miftâh fî ulûmi’l-belâğa* (Kahire: Mektebetü’l-âdâb, 2005), 1/79.

⁹² Yûsuf 12/23.

⁹³ Abdurrahman b. Hasan Habenneke Meydânî, *el-Belâğatü’l-Arabiyye* (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1996), 2/431.

⁹⁴ Ahmed Matlub en-Nâsirî Rufâ’î, *Esâlibün Belâğiyetün* (Kuveyt: Vekaletü’l-Matbuât, 1980), 146.

⁹⁵ Yûsuf 12/53.

⁹⁶ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ Ebu’l-Hüseyn Kazvînî, *es-Sâhibî fî Fıkhü’l-Luğati’l-Arabiyyeti ve Mesâilüha ve Süneni’l-Arabi ve Kelâmihâ*, thk. Ali Beyzûn, 1997, 1.

⁹⁷ Yûsuf 12/40.

⁹⁸ Ebû’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi, *Lisânü’l-‘Arab*, md. سم.

⁹⁹ Behcet Abdulvahid, *İ’râbu’l-Mufasssal fî Kitâbi’l-Mürettel* (Amman, 1417), 5/309.

¹⁰⁰ Yûsuf 12/77.

gerektiği halde bu zamir hazfedilmiştir, takdiri ise تَصِفُونَهُ بِمَا شَكَلِيْنْدِْ olabilir. Benzer bir yapı, şu âyetlerde de bulunmaktadır: ¹⁰¹ فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ ¹⁰² فَذَرُونَهُ فِي سُنْبِلَةٍ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ¹⁰³

3.5. İzâfetle İlgili Hazîf

Cümlede bazen izâfet terkebini oluşturan iki unsurdan biri hazfedilebilir. Bu tür hazîflerin bir kısmı yoruma göre değişebilmektedir. Buna örnek olabilecek çeşitli hazîfler vardır. Örneğin فَمَا جَزَاؤُهُ lafzında Ebussuud Efendi, فما جزاء سرقته عندكم وفي شريعتكم şeklinde, muzâfun ileyhi de سرقته şeklinde takdir etmiştir. Sirkat kelimesi hazfedilmiştir.¹⁰³ Bazı dilciler سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ âyetinde “birtakım isimler” anlamına gelen أَسْمَاءُ kelimesinin anlamını tamamlayan muzâfun ileyh olan ismin hazfedildiğini söylerler. Karine olarak ise burada insanların aslında isimlere tapmadığını, putlara veya bazı sahte ilahlara tapıldığını anlatıldığını gerekçe gösterirler. Fakat bunlar değersiz ve sahte oldukları için isimleri zikredilmemiştir. Bazı müfessirler bu kelimeye أَسْمَاءُ الْأَصْنَامِ şeklinde bir takdir yaparak burada muzâfun ileyhın zikredilmediğini, أَسْمَاءُ kelimesinin kendisini açıklayan bir sıfat cümlesine mevsûf olduğu şeklinde hazîf olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁴ Tefsirlerde bu gibi birçok değerlendirme olmakla birlikte tartışmalı bir konudur.

Arap dilinde çok yaygın olan قبل ve بعد kelimelerinin muzâfun ileyhleri hazfedilir. Örneğin كَمَا أَمَّهَا عَلَى قَبْلُ kelimesinin muzâfun ileyh mahzuf olup bunun karinesi son harfin damme ile mebni yapılmasıdır. Hazfedilen muzâfun ileyh ise ذلك olarak takdir edilebilir ve kelimeye “bundan önce” anlamı verilebilir.

Türkçede ve Arapçada sıkça kullanılan ahiret kelimesiyle “ahiret hayatı” kastedilmektedir. Sıkça kullanıldığı için “hayat” kelimesi hazfedilse de dinleyen tarafından “ahiret hayatı” olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ âyetindeki¹⁰⁶ دَارُ الْآخِرَةِ şeklindeki izâfet terkihi¹⁰⁷ “ahiret yurdu” anlamındadır. Mamafih الْآخِرَةُ kelimesi ile الْحَيَاةُ الْآخِرَةُ kastedildiğine göre الْحَيَاةُ kelimesinin mevsûf veya muzâfun ileyh olarak hazfedildiği takdir edilebilir.

Bu konu dilciler arasında tartışılmıştır. İbnü’s-Serrâc (ö. 316/929), Ebû Alî Hasen el-Fârîsî (ö. 377/987) ve Basra dil okulu, bir şeyin kendisine izafe edilmesini caiz görmez. Örneğin perşembe günü يَوْمَ الْحَمِيسِ terkihiinde Arap dilinde izafet terkihi kullanılır. Basra dilcileri perşembenin zaten gün olduğunu, tekrar “gün” kelimesinin muzaf yapılmasını uygun görmedikleri için izafet terkihi yerine sıfat tamlaması yaparak bunun takdirini yapar. Konumuzla ilgili olan حَيَاةُ الْآخِرَةِ izâfet terkihi yerine الْحَيَاةُ الْآخِرَةُ veya السَّاعَةُ الْآخِرَةُ gibi sıfat tamlamalarıyla takdir yapar. Hazfedilen (aynı zamanda mevsûf olan) bu kelimenin sıfat olmasını uygun görmeyip muzâfun ileyh olduğunu söylemeleri دَارُ حَيَاةِ الْآخِرَةِ şeklinde sıfat tamlamasının

¹⁰¹ Yûsuf 12/47.

¹⁰² Yûsuf 12/60.

¹⁰³ Muhammed b. Muhammed Ebussuud, *İrşâdû Akli’s-Selîm* (Dâru ihyâi’t-Türâs, ts.), 4/296.

¹⁰⁴ Muhammed Ali Taha Dürre, *Kitâbu Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîmi ve l-râbüühü ve Beyânüh* (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2009).

¹⁰⁵ Yûsuf 12/6.

¹⁰⁶ Yûsuf 12/109.

¹⁰⁷ Yûsuf 12/90.

başına ekledikleri muzaftan dolayıdır. Ferrâ ve Kûfe dilcileri de aynı görüştedir fakat bir şeyin kendi cinsine izafetini caiz görmezken başka bir lafza izafe edilmesini caiz görürler.¹⁰⁸

Zemahşerî, Ebû'l-Hüseyn İbn Tarâve (ö. 528/1134), İbn Harûf en-Nahvî (ö. 609/1212), Ebu'l-Kâsım b. Kâsım ve bir grup, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) دار الآخرة terkibinde "bir şey kendisine izafe edilmiştir o da ahirettir" görüşüyle bir şey takdir etmeyerek bu kullanımı caiz görürler. Şahit olarak âyetlerde geçen شهر رمضان, يوم الخميس, وعد الصدق, نساء المؤمنات, حق اليقين, مكر السوء, kullanımlarını verirler. Perşembe günü derken aslında Perşembe kelimesinin bir gün olduğu bunun cinsi olan "gün"ü de birlikte zikretmenin caiz olduğunu söylerler.¹⁰⁹

Girişte belirttiğimiz üzere mecâz-ı mürselerde aynı zamanda hazif sanatının olabileceğini uygun görenlere göre وَسَلَّ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَبْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ âyetindeki¹¹⁰ "şehre sor" anlamındaki الْقَرْيَةَ ifadesinde de muzâfun ileyh olan اهل kelimesi hazfedilmiştir.¹¹¹

3.6. Diğer Kelime Hazifleri

Sûrede çeşitli maksatlarla yapılan başka icâz/hazif de bulunmaktadır. Örneğin الَّذِي لُمْتَنِي فِيهِ فَالْتِ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتَنِي فِيهِ âyetinde¹¹² حُبْ kelimesi hazfedilmiş harf-i cere bitişen bir zamirle فِيهِ şeklinde ifade edilmiştir. İbn Hişâm, Züleyha'nın bu sevgiden dolayı kınandığını ifade etmek için hazfedildiğini söylerken¹¹³, diğer görüşlere göre utandığından dolayı sözü kısa kesmek istediği¹¹⁴ veya bu Züleyha'ya ait bir cümle olduğu için Züleyha'nın dilinden Yûsuf'u tenzih amacıyla söylediği ifade edilmiştir.¹¹⁵ فِيهِ لَمْتَنِي lafzında hazfedilen زُيْلَهَ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَدَقَّ شَعْفَهَا حُبًّا (sevgisi kalbine işlemiş) veya "aşkı" mı yoksa "nefsinden murad almak istemesi" mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır.

3.7. Edebî Sanatla Ortaya Çıkan Hazifler

Yûsuf sûresinde hazif sanatı, bazen başka sanatlarla iç içe geçmektedir. Böyle bir durumda hazif sanatının gerçekleşip gerçekleşmediği sorusu akla gelmektedir. Bazı dilciler edebî sanatlarda ortaya çıkan kısaltmalarda da hazif olabileceğini söylemişler, bazıları ise hem hakikat hem de mecazın bir arada bulunamayacağını ileri sürerek buna karşı çıkmışlardır. Kanaatimizce bu hazfi, beyan ilmindeki hazif dışında düşünmek daha uygun görünmektedir. Kelamda mecazın aynı zamanda hazif veya itnâb olabileceği konusunu tartışan Cürcânî, mecazda aynı zamanda icâz ve itnâb sanatının var olabileceği görüşündedir. Mecâz-ı Mürsel sanatında icâz bulunabileceğine şahid olarak Yûsuf suresindeki الْقَرْيَةَ واسأل âyetini¹¹⁶ getirir. Burada mecaz-ı mürsel sanatı kullanılmış, "mahal" zikredilmiş, ancak orada bulunanlar kastedilmiştir. Aynı zamanda "اهل ehli" anlamına gelen muzâf olan kelime hazfolmuş, yerine muzâfun ileyh olan الْقَرْيَةَ kelimesi gelmiştir.¹¹⁷ Bu hazifle "Yûsuf'un kardeşlerinin panik içinde oldukları, sözü

¹⁰⁸ Muhammed b.Yûsuf b. Ali Endelûsî Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-Darb min Lisâni'l-Arab*, thk. Receb Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 4/306.

¹⁰⁹ Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-Darb min Lisâni'l-Arab*, 4/307.

¹¹⁰ Yûsuf 12/82.

¹¹¹ Müeyyed billah, *et-Tırâz li Esrâru'l-Belâga ve Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz*, 3/176.

¹¹² Yûsuf 12/32.

¹¹³ Abdullah b. Yusuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb*, thk. Abdullatif Muhammed el- atib (Kuveyt: et-Turasü'l-'Arabî, 2000), 6/409.

¹¹⁴ Sa'îdî, *Buğyetü'l-izâh li telhisi'l-miftâh fi ulûmi'l-belâga*, 2/344.

¹¹⁵ Müeyyed billah, *et-Tırâz li Esrâru'l-Belâga ve Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz*, 3/146.

¹¹⁶ Yûsuf 12/82.

¹¹⁷ Osman Ebu'l-Feth İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/32.

uzatmak istemedikleri” anlaşılabilir. Daha geniş bilgi için Cürçânî’nin *Esrâru’l-Belâğa* adlı eserine müracaat edilebilir.¹¹⁸

Edebî sanatlarda bazen söz kısaltılırken aynı zamanda hazif sanatı da gerçekleşmektedir. Yûsuf suresinde yer alan mecâz-ı mürsel sanatında, daha önce değindiğimiz üzere, bu türden hazifler bulunmaktadır. Örneğin *أَعْصِرْ خَمْرًا* âyetinde¹¹⁹ bir kişi *أَعْصِرْ خَمْرًا* şarap sıkarım” demektedir. Oysaki şarap sıkılmaz, aslında *يَكُونُ خَمْرًا* ben üzümü veya hurmayı sıkarım sonra o şarap olur” sözü yerine muhatap bunu anlayacağı için uzatmamıştır. Burada itibarı mâ yekünü” alakasıyla mecaz-ı mürsel sanatı kullanılmış,¹²⁰ aynı zamanda da hazif sanatı gerçekleştirilmiştir. Buradaki hazifte amaç, şarap gibi insana zarar veren bir maddenin yapımının ayrıntılı olarak tasvirinin uygun olmadığı olabilir. Zira yanlış tasvir etmek temiz zihinlere zarar verebilir. Bu sanatlar yapılırken de *يَكُونُ خَمْرًا* gibi kelimeler hafzedilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere bu tür hazifler tartışmalıdır.

4. Yusuf Sûresinde Cümle Hazfine Örnekler

Kıssa ve hikâyelerde basit bir üslupla kendi hayatlarına uyarlamaları için dinleyenlerin bildikleri birçok şey yer alır. Bağlamdan kolayca anlaşılabilen kısımların uzun uzun anlatılması dinleyiciyi usandırabilir. Örneğin bir anne çocuğuna “bakkaldan ekmek al” dediğinde çocuk, “ayakkabılarını giyip dışarıya çıkıp, bakkala gidip bakkaldan ekmeği alıp parayı verip ekmeği eve getirmesini istediğini” bilir. Anne çocuğundan bu sayılan şeyleri yapmasını istemiştir. O halde niçin uzun uzun bunları söylemedi diye itiraz edilemez. Çünkü bu kısımları çocuğa söylemek sözü gereksiz uzatmalarla sıkıcı hale getirir. Uzun uzun anlatılması dinleyicileri usandırır, yanlış anlaşılmalara da yol açabilir. Kur'an-ı Kerim'deki en güzel kıssa olan Yûsuf kıssasında, sözü gereksiz uzatmamak amacıyla bazı cümlelerin hafzedilmesine şu örnekler verilebilir:

4.1. Şart ve Kasem Cümlelerinin Cevabının Hazfi

Arapça’da kasem, yemin anlamına gelmektedir. Kasemler cümle halinde kullanılır, ancak lafzın uzatılmaması için kasem cümleleri genellikle hafzedilir. Örneğin *قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَّخَاسِرُونَ* âyetindeki *لَئِنْ* kelimesindeki “ل” “lâm” lâmu’l-muvattie li’l-kasem’dir. Burada kasemi ifade eden *نَفْسِمْ وَاللَّهِ* lafızları hafzedilmiştir. Buradaki lam harfinin lamu’l-muvattie li’l-kasem olduğu cümlelerin bağlamından anlaşılmaktadır. Aksi takdirde cümlelerin ikinci kısmında yer alan “biz gerçekten zararlı çıkarız” ifadesinde Yûsuf’un kardeşleri, kendilerini kötülemiş gibi bir anlam ortaya çıkacaktır. Halbuki onların bu konuda iyi olduklarını söyledikleri anlaşılmaktadır.

Ayrıca *إِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَئِنْ نَفْصُ عَلَيْنِكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنُ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ* âyetinde¹²¹ *نَحْنُ نَفْصُ عَلَيْنِكَ* şart cümlesinin cevabı hafzedilmiştir. Hafzedilen cevap şöyle takdir edilebilir: *نَحْنُ نَفْصُ عَلَيْنِكَ* Bu kısım daha önce zaten ifade edilmiş ve kolayca anlaşılabilmiştir.

Bir başka örnek ise *وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ* âyetinde¹²² yer alan *لَوْلَا* edatının cevabı *صَدَّقْتُمُونِي* şeklinde takdir edilebilir.

¹¹⁸ Cürçânî, *Esrâru’l-Belâğa*, 416.

¹¹⁹ Yûsuf 12/36.

¹²⁰ Meydânî, *el-Belâğatü’l-Arabiyye*, 2/281.

¹²¹ Yûsuf 12/3.

¹²² Yûsuf 12/94.

Arap dilinde yemin ifadeleri olan kasem cümleleri manayı teyit etmek için kullanılır. Örneğin, *ثَاللهِ لَقَدْ أَتَرَكْتُ* Allah'ın âyetinde¹²³ kasem cümlesinin başında te'kid için lâm harfi gelmiştir. Birçok yerde bu lâm hafzedilirken burada zikredilmiştir.¹²⁴ Yûsuf'un kardeşleri, Yûsuf'un değerini takdir ettikleri için daha te'kidli bir sözü tercih etmişlerdir. Ayrıca az kullanılan bir yemin ifadesi seçilerek durumun olağanüstü olduğu vurgulanmıştır.

4.2. Birden Fazla Cümlelerin Hazfi

Yûsuf suresi, Kuran'da cümle hazfinin en çok bulunduğu sûrelerden biridir. Sûrede metnin bütünlüğüne zarar vermeden bazı cümleler çıkarıldığında bile kolayca anlaşılabilen bir üslup kullanılmıştır. Örneğin *فَأَذَلُّ دَلْوَةً سَيَّارَةً فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَذَلُّ دَلْوَةً قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ وَأَسْرُوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ* âyetinde¹²⁵ kısmına kadar birkaç cümle atlandığı görülmektedir. Burada kervanın gelmesi, sucularını kuyuya göndermeleri, onun ipini kuyuya sarkıtması gibi aşamalar zikredilirken, Yûsuf'un ipi kavraması, kuyudan çıkması, sucunun bunu fark etmesi gibi detaylar atlanmıştır. Sucunun Yûsuf'u görünce " *يَا قَاتَلَعَلَّكَ يُونُسُفُ بِالْحَبْلِ* müjde dedi" kısmına odaklanılmıştır. Hazfedilen kısımlar şöyle takdir edilebilir:¹²⁶ *فَلَمَّا بَصُرَ بِهِ الْمَدَلَّى*

Yûsuf suresinde birkaç cümlelerin hazfedilmesiyle metnin bütünlüğünün korunması ve anlamın etkili bir şekilde aktarılması, ona etkileyici bir üslup kazandırmıştır. Örneğin *وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ* kısmından sonraki bazı cümlelerin atlandığı görülmektedir. Zindandan kurtulan kişi, diğer olaylardan sonra Yûsuf'u hatırlamaktadır. Bağlamdan bunlar kolayca tahmin edilebilmektedir. Atlanan *فَأَرْسَلَهُ الْمَلِكُ فَذَهَبَ إِلَى السِّجْنِ وَدَخَلَ عَلَى يُونُسَفَ وَاعْتَذَرَ لَهُ ثُمَّ قَصَّ الَّذِي نَجَا عَلَيْهِ* cümleleri anlamda herhangi bir bozulma olmadan hazfedilmiştir, böylece gereksiz uzun ifadelerden kaçınılmıştır.

Yûsuf suresinde birkaç cümlelerin hazfedilmesi, metnin anlam bütünlüğünü korurken îcazlı bir üslup oluşturmuştur. Buna Kur'an'da nadir örneklerden olan *وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ* kısmından sonra birkaç cümlelerin atlanmasıyla hazfedildiği görülmektedir. Bu atlanan cümleler, muhatabın kolaylıkla anlayabileceği niteliktedir.¹³⁰ Hazfedilen kısımlarda, elçinin Melik'e gitmesi, Yûsuf'un söylediklerini aktarması, Melik'in ve çevresindekilerin Yûsuf'un rüya tabirini beğenmeleri ve Yûsuf'un değerinin anlaşılması gibi cümleler takdir edilebilir. Kazvî'nî'ye göre burada hazfedilen beş cümle bulunmaktadır.¹³¹ Bu hazfin karinesi ise Yûsuf kelimesinin başındaki nida harfidir.¹³² Bu cümlelerin çıkarılmasıyla gereksiz, uzun, usandırıcı ifadelerden kaçınılmış ve metnin akıcılığı sağlanmıştır.

Bu sûrede, birçok hazfin yanı sıra çeşitli maksatlarla sözün uzatıldığı itnâb sanatı da kullanılmıştır. Zindandaki arkadaşları Yûsuf Peygamber'den rüyalarını tabir etmelerini ister. Ancak tabire başlamadan

¹²³ Yûsuf 12/91.

¹²⁴ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, 2/70.

¹²⁵ Yûsuf 12/19.

¹²⁶ Ebû Hayyân, *İrtîşâfü'd-Darb min Lisâni'l-Arab*, 6/252.

¹²⁷ Yûsuf 12/45.

¹²⁸ Ebû'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî Cezerî, *el-Meselu's-Sâğir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyyeti li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1999), 2/90.

¹²⁹ Yûsuf 12/50.

¹³⁰ Müeyyed billah, *et-Tirâz li Esrâru'l-Belâğa ve Ulûmi Hakâiki'l-Îcâz*, 2/54.

¹³¹ Ebu'l-Meâli Celâleddin Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâğa* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 739), 3/192.

¹³² ed-Dessûkî Muhammed b. Arade, *Hâşiyetü'd-Dessûkî alâ Muhtasari'l-Meânî li Sa'dettin et-Taftâzânî*, thk. el-Hindâvi Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 2/2/576.

İني تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنْ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (Şüphesiz ben, Allah'a inanmayan, âhireti de inkâr eden bir kavmin (Mısırlıların) dininden uzak durdum. Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya'kûb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler.) cümleleriyle¹³³ öğütlerde bulunur.¹³⁴ Bu şekilde, zindanda vaktini geçirecek bir şeyler arayan ve gördükleri rüyaların tabirini merak edenlerin dinlemeye hazır olduklarını görmüş ve bu fırsatı değerlendirerek onlara dinin temel meselelerini tebliğ etmiştir.¹³⁵

5. Sonuç

Arap dili ve belâgatinde sözün uygun bir şekilde kullanılmasında, Kur'an'ın da doğru anlaşılmasında hazif sanatının önemli bir yeri vardır. Yûsuf sûresinde hazfin birçok çeşidi bulunmaktadır. Kur'an'da birçok yerde hazif sanatı bulunmakta, Yûsuf sûresi ise baştan sona kıssa anlatıldığı için en çok hazfin bulunduğu sûredir. Kur'an'da en güzel anlatım olarak belirtilen sûrede hazif sanatının bolca yer alması, hazfin üslûba katkısını ortaya koymaktadır. Belâgat eserlerinde de bu sûreden çok sayıda istişhadda bulunulmuştur. Hazif sanatının Kur'an'ın edebî güzelliğinde önemli bir yeri olduğu halde Arap dilinin belâgatinde derinliğe sahip olmayan bazı müsteşrikler, bu edebî sanatları anlamayıp bir eksiklik zannedip tenkit etmişlerdir. Ayrıca Kuran'ı İncille kıyaslayarak İncil'i anlamak için kullandıkları yöntemleri Kur'an'a da uygulamaya çalışmışlardır. Belâgat ilmi, Kur'an'daki edebî güzellikleri anlamak için en önemli ilimdir. Zaten Kur'an'ın lafzının eşsiz olduğu nazil olduğu dönemde Arap dilinde zirvede bulunan inkarcıların itiraz edememesiyle anlaşılmıştır.

Dil, belâgat ve tefsir eserlerinde hazif olarak zikredilenlerin me'ânî ilmiyle sınırlı olmayıp daha geniş bir kapsamda olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin kelimededen harf eksiltme veya kelimelerin seçiminde kullanılan bazı kısaltmalar da farklı açılardan değerlendirilerek hazif olarak kabul edilmiştir.

Yûsuf sûresinde hazif sanatı, lafzı kısaltmasının yanında bekletmeme, gizlilik, utanma, usanma, şikâyet, özür, kızma, söz verme, tehdit, resmiyet, teşekkür gibi amaçlar için kullanılmıştır. Hazif sanatının yanı sıra itnâb, mecaz sanatlarının da kullanılarak birçok edebî unsur iç içe geçmiş ve bu sanatlar sayesinde lafız ve mana daha edebî bir hale gelmiştir. Yûsuf sûresinde çeşitli hikmetlere binaen bazen bir âyette hem icâz hem de itnâb sanatı bir arada kullanılmıştır. Bu da hazif sanatının sadece sözü kısaltmak maksadıyla kullanılmadığını başka maksatların da gözetildiğini göstermektedir.

Yûsuf sûresinde, harf-i cer, cinsiyet, fiil, nida ve nefiylerle ilgili harf hazifleri bulunmaktadır. Mübteda, haber, fail, mef'ûl, zamir, izafet vb. kelimeler hazfedilmiştir. Ayrıca şart, kasem cümleleri ve bir veya birkaç cümle hazfedilmiştir.

Yûsuf sûresindeki hazifler, farklı biçimlerde ve anlamlarda kullanılmıştır. Harf, kelime ve cümleler hazfedilerek üslup daha edebî bir hale gelmiştir. Bazen ahlakî bir tavra dikkat çekilmiş, bir fiilden harfler eksiltilerek acelecilik anlamı kazandırılmıştır. Muhatap suçlu olduğunda ismi zikredilmeyerek, konunun kapatılması için kullanılmıştır. Bazen kötü bir eylem muhatabın zihnini bulandırmaması için uzun tasvir edilmeyerek hazfedilmiştir. Bazen, bir şey önemsiz olduğu için de hazif yapılarak ibarede ona fazla yer ayrılmamıştır. Bazen de müennes fail için genel nahiv kurallarından farklı olarak fiilin te'nis alameti hazfedilerek müzekker bir siga kullanılmıştır. Anlatımda peş peşe birkaç cümle, dinleyenin bilebileceği şeyler, usandırmamak için hazfedilerek üslup daha akıcı hale getirilmiştir.

Bu sûredeki bazı hazifler, belâgat ehli tarafından uzun açıklamalarla ele alınmıştır. Birçok yerde nida, şart ve yemin edatları hazfedildiği gibi, bazen nefiy ifade eden edatlar da hazfedildiği halde bağlamdan

¹³³ Yûsuf 12/37, 38.

¹³⁴ Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabiyye*, 2/69.

¹³⁵ Ahmed b. İbrahim b. Mustafa Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğati fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 200.

anlam kolayca anlaşılmış, konunun uzmanları bunu bir kusur olarak görmemiş, bunun bir sanat olduğuna ittifak etmişlerdir.

Yapılan bu hazifler sayesinde uzun bir kıssa, akıcı bir üslupla aktarılmış, farklı seviyedeki insanların anlayabilecekleri bir düzeyde anlatılmıştır. Bu anlatılırken de birçok hazif sanatının çeşitli maksatlar için kullanıldığı, görülmüştür. Bu süredeki haziflerin Kur'an'ın genelindeki hazif sanatlarını anlamak için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Haziflerdeki edebî anlamların meallere aktarılması çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle meallerden hareketle Kur'an hakkında yorum yapmanın birçok sakıncaları bulunmaktadır. Dolayısıyla, Kur'an'ı doğru anlamak ve yorumlamak ancak Arap dilinin inceliklerini ve belâgat unsurlarını dikkate almakla mümkündür.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Abbas, Hasan. *en-Nahvü'l-Vâfi*. 4 Cilt. Dâru'l-Meârif, 15. Basım, 1397.

Abdullah b Yusuf Ahmed el-Ensârî, İbn Hişâm. *Evdahu'l-Mesâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, ts.

Abdulvahid, Behcet. *İ'râbu'l-Mufasssal fî Kitâbi'l-Mürettel*. 12 Cilt. Amman, 1417.

Askerî, Ebû Hilâl el-. *es-Sinâ'ateyn el-Kitâbetü ve's-Şi'r*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006.

Blachere, Regis. *Introduction au Coran*. Paris, 1959.

Buhârî, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-. Buga. 7 Cilt. Dimaşk: Daru İbni Kesîr, Dâru'l-Yemâme, 1993.

Câhiz, Abdusselam Muhammed Harun. *Kitâbü'l-Hayevân*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Cezerî, Ebû'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Meselu's-Sâğir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyyeti li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1999.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed. *Delâilu'l-İcâz fî İlmi'l-Me'ânî*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir Ebû Fahr. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1992.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed. *Esrâru'l-Belâğa*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.

Durmuş, İsmail. "Hazîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/122-124. İstanbul: İSAM, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hazif>

Durmuş, İsmail. "İktitâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: İsam, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iktita>

Düelî, Ebu'l-Esved. *Dîvânü Ebû Esved ed-Düelî*. thk. Ebu Saîd el-Hasan es-Sükkerî. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilâl, 1998.

Dürre, Muhammed Ali Taha. *Kitâbu Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîmi ve İ'râbühü ve Beyânüh*. 10 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2009.

Ebû Hayyân, Muhammed b .Yûsuf b. Ali Endelûsî. *İrtişâfü'd-Darb min Lisâni'l-Arab*. thk. Receb Osman Muhammed. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.

- Ebû Mûsa, Muhammed. *Hasâisü't-Terâkîb Dirâsetün Tahlîliyyetün limesâi'l-i İlmi'l-Meânî*. Mektebetü Vehbe, ts.
- Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî, İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- Ebu'l-Feth Osman, İbn Cinnî. *Kitâbu'l-Hasâis*. Hey'etül'mısıryyeti el-âmmeti li'l-kütüb, ts.
- Ebussuud, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü Akli's-Selîm*. Dâru ihyâi't-Türâs, ts.
- Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn. *Esrâru'l-'Arabiyye*, 1999.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-Herevî Ebû Mansur. *Tehzîbü'l-Luga*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâs, 2001.
- Ferrâ, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Komisyon Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. Dâru'l-Mısıryye, ts.
- Hafâcî, eş-Şihâb. *Şerhu Dürretü'l-Gavvâs*. Beyrut, ts.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Maḥzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa. *Cevâhirü'l-Belâğati fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Hicâzî, Mahmud Fehmi. *İlmü'l-Luğati'l-Arabiyyeti*. Dâru'l-Garîb, ts.
- İbn Akîl, Abdullah b. Abdurrahman. *Şerhu İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 20. Basım, 1980.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed 'Abdulḥak b. Ğâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî. *el-Muḥarreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1422.
- İbn Cinnî, Osman Ebu'l-Feth. *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-ilmiyye, 2000.
- İbn Ferhan, Bedreddin. *Kitâbü'l-Udde fi i'râbi'l-Ümde*. Devha, ts.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf el-Ensârî. *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb*. thk. Abdullatif Muhammed el-atîb. Kuveyt: et-Turasü'l-'Arabî, 2000.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1414/1993.
- İbn Merzivân, Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Dürusteveyh. *Tashîhu'l-Fesîh ve Şerhuh*. thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn. Kahire: Meclisü'l-a'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1998.
- İbn Yaiş, Ali. *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemâşerî*. ed. Emil Bedi Yakub 1-6. Beyrut, 2001.
- İbnu's-Sikkî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *İslâhu'l-Mantık*. thk. Muhammed Mar'ab. Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- İbrahim b. Sırrî, İbn Sehl - Ebu İshâk, ez-Zeccâc. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. 5 Cilt. Beyrut: Abdulcelil Abduhu Şelbî, 1988.
- İmruü'l-Kays, Ebû Vehb (Ebû'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr. *Dîvânu İmruü'l-Kays*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 2003.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur'an Yolu Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Kazvînî, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ Ebu'l-Hüseyn. *es-Sâhibî fi Fıkhu'l-Luğati'l-Arabiyyeti ve Mesâilüha ve Süneni'l-Arabî ve Kelâmiḥâ*. thk. Ali Beyzûn, 1997.
- Kazvînî, Ebu'l-Meâlî Celâleddin. *el-İzâh fi Ullûmi'l-Belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 3. Basım, 739.

- Kazvînî, Ebu'l-Meâlî Celâleddin. *Telhîs*. thk. Abdurrahman el-Berkûkî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1932.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-. *Mu'cemün fi'l-Mustalahât ve'l-Fürûku'l-Luğaviyye*. thk. Adnan Derviş - Muhammed Mısırlî. Beyrut: er-Risâle, 2. Basım, 1998.
- Kocabıyık, İbrahim - Açar, Yeliz. "Arap Dilinde Hazif ile İ'lâl". *Turkish Research Journal of Academic Social Science* 3/2 (31 Aralık 2020), 27-35.
- Komisyon. "Almaany". <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar> Erişim 18 Ekim 2024. <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/>
- Komisyon. 2 Cilt. Kahire: Mu'cemu'l-Luğatî'l-Arabiyye, 1976.
- Komisyon. "Encyclopaedia of Islam". *Arabiyye*. Hollanda: BRILL, 1979.
- Komisyon. "Kur'an-ı Kerim | 239. Sayfa | Yûsuf Sûresi | Meal - Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim 18 Ekim 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/tefsir-2/yusuf-suresi-12/ayet-39/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>
- Kuşçuoğlu, Abdullah. "Hazf Kavramının Kur'ân ve Arap Dili Açısından Tahlili". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (01 Aralık 2019), 25-44.
- Lahmî, İbn Hişâm el-. *Kitâbu'l-Medhal fî takvîmu'l-Lisân*. Beyrut, 2003.
- Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habenke. *el-Belâğatü'l-Arabiyye*. 6 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Muhammed b. Arade, ed-Dessûkî. *Hâşiyetü'd-Dessûkî alâ Muhtasari'l-Meânî li Sa'dettin et-Taftâzânî*. thk. el-Hindâvi Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Muhammed, Ebû Mûsa. *Hasâisü't-Terâkib Dirâsetün tahliliyyetün limesâil-i ilmi'l-meânî*. Mektebetü Vehbe, ts.
- Müeyyed billah, Yahya b. Hamza b. Ali İbrahim. *et-Tirâz li Esrâru'l-Belâğa ve Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Unsuriyye, ts.
- Müzenî, Ebû İbrahim İsmail b. Yahya. *el-Muhtasar min İlmi's-Şâfi'î*. Riyad: Dâru Medâricü li'n-neşr, 2019.
- Nursî, Said. *Lemalar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
- Regis, Blachere. *Le Coran*. Paris: 1969, ts.
- Rufâî, Ahmed Matlub en-Nâsirî. *Esâlibün Belâğiyetün*. Kuveyt: Vekaletü'l-Matbuât, 1980.
- Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Âsâ Ebû'l-Hasen. *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*. thk. Abdurrahman Nasır. Riyad, 1073.
- Rummânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Âsâ Ebû'l-Hasen. *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halefullah, Muhammed Zağlûl Selâm, 1976.
- Sa'idî, Abdu'l-Mu'tâl. *Buğyetü'l-îzâh li telhîsi'l-miftâh fî ulûmi'l-belâğa*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 2005.
- Se'âlibî, Ebû Tâlib. *Mu'cemu Tashîfi Luğatî'l-İ'lâmî'l-Arabî*. Beyrut, 2006.
- Serrâc, Muhammed Ali. *el-Lübâb fî Kavâidi'l-Luğatî ve'l-Âdâb*. thk. Hayreddin Şemsi Paşa. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1983.
- Serrâc, Muhammed Ali. *Kitâbü'l-Lüma fî Kavâidi'l-Luğatî ve alâti'l-Edebi'n-Nahv ve's-Sarfi ve'l-Belâğatî ve'l-Arûzi ve'l-Luğatî ve'l-Mesel*. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1983.
- Sevrî, Ebû Abdullah Süfyan b. Sa'id. *Tefsîru's-Sevrî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1983.
- Sibeveyhi, Amr b. Osman. *el-Kitab*. 4 Cilt. Kahire: Abdusselam Muhammed, 1988.

- Taberî, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî et-. *Câmiu'l-Beyân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Daru Hicr, 2001.
- Tahânevî, Muhammed Ali. *Keşşafü Istılahatü'l-Fünuni ve'l-Ulûm*. thk. Ali Dahruc. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tantavî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrü'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1993.
- Useymin, Muhammed b Sâlih. *Muhtasarı Muğni'l-Lebîb an Kitâbi'l-Eârîb*. Mektebetü'r-Rüşd, 1467.
- Wansbrough, John. *Quranic Studies*. Londra: Prometheus Books, 1977.
- Yalçın, Nihat - Gülbil, Uğur. "Ahzâb Sûresi Örnekleminde Îcâz-ı Hazif Olgusu". *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (30 Haziran 2022), 255-292. <https://doi.org/10.18498/amailad.1053631>
- Zeccâc, Ebû İshâk İbn Sehl İbrahim b. Sirrî. *Me'ani'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. 5 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer. *Kitabü'l-Mufasssal fî San'ati'l-i'râb*. Beyrut: Ali b Mülhem, 1993.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer. *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b Abdullah ez-. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru ihyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.